

Wędrująca kamienica. Kilka uwag o translokacji i skopiowaniu kamienicy gotyckiej przy ul. Chlebnickiej w Gdańsku w świetle źródeł archiwalnych

Wprawdzie historia fasady późnogotyckiego domu gdańskiego z Brotbänkengasse 14 (Chlebnicka) przeniesionej w 1823 r. na Pfaueninsel w Poczdamie od dawna wzbudzała zainteresowanie badaczy, ale jak do tej pory chyba nikt należycie nie docenił wagi tego wydarzenia, stanowiącego bez wątpienia jeden z najniezwykleszych epizodów w dziejach ochrony zabytków w XIX w. w skali europejskiej¹.

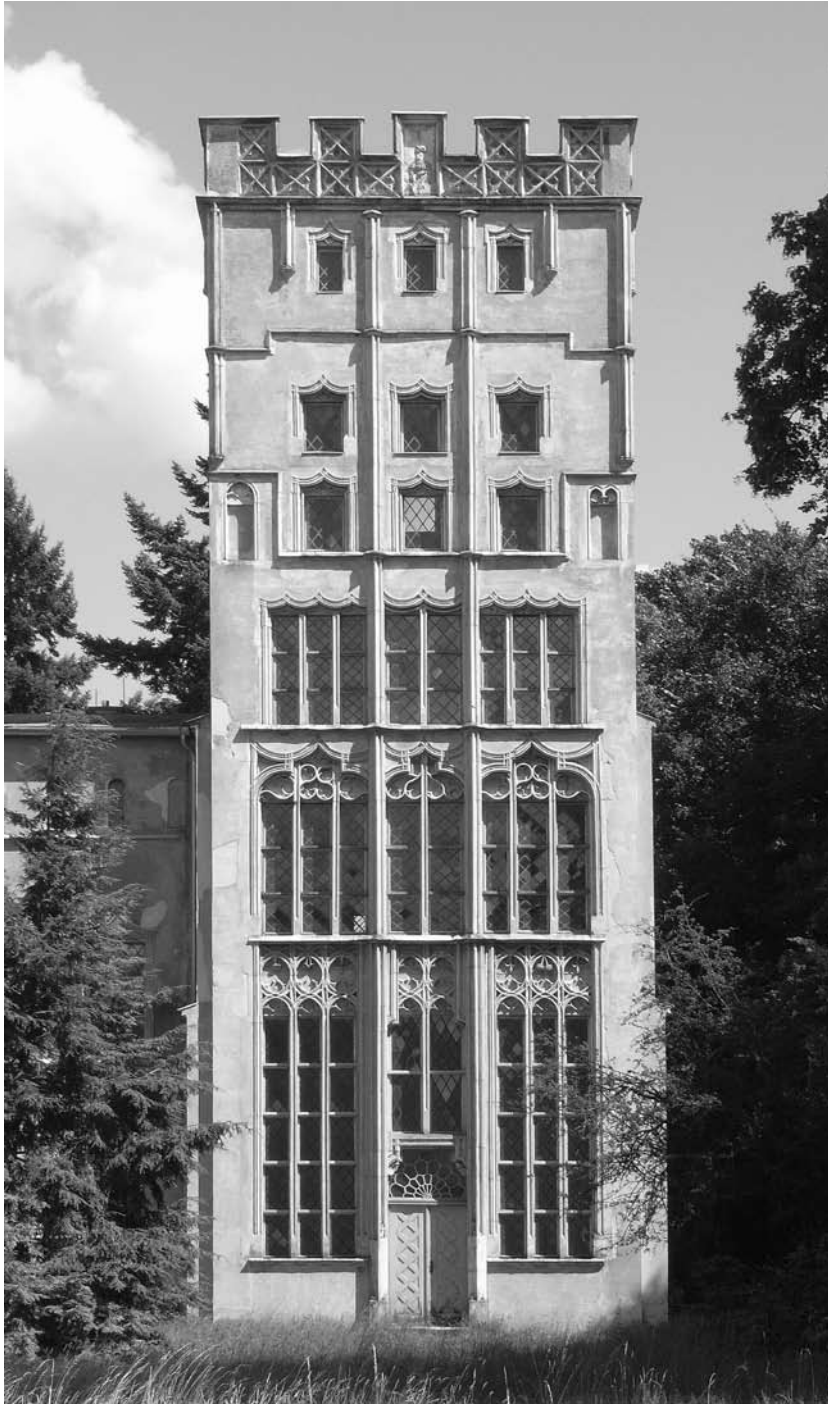
Fasada wkomponowana przez Karla Friedricha Schinkla we wcześniejszy zespół tzw. Kavalierhaus, szczęśliwie przetrwała II wojnę światową (il. 1). W latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku posłużyła polskim restauratorom do stworzenia jej repliki w miejscu, gdzie się znajdowała do października 1823 r., czyli przy obecnej ul. Chlebnickiej 14². Zachowana w Archiwum Państwowym w Gdańsku dokumentacja pozwala raz jeszcze przypomnieć okoliczności rozbiórki i transportu do Berlina, a przechowywane w Instytucie Sztuki PAN dokumenty naświetlić okoliczności wykonania kopii tego budynku w Gdańsku. Warto również przypomnieć, że to właśnie moment uratowania elementów gotyckiej kamienicy uważany jest za początek ochrony zabytków w Gdańsku.

Nieznana jest ani dokładna data, ani okoliczności wzniesienia budynku. Badacze są w zasadzie zgodni, że musiała powstać najprawdopodobniej około 1520 r.³ Uważana jest, podobnie jak i inne gotyckie kamienice gdańskie, za tzw. typ nadreński bądź flandryjski. W badaniach od dawna wskazywano

¹ Erich Keyser, *Denkmalpflege in Danzig vor hundert Jahren*, „Denkmalpflege und Heimatschutz”, nr 28, 1926, s. 54–57 i 147; Friedrich Bachschaft, *Die Danziger Hausfassade auf der Pfaueninsel*, „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte Potsdams”, N.F., nr 7, 1934, z. 2, 347, s. 137–141; Caesar von der Ahé, *Vom Kavalierhaus (Danziger Haus) auf der Pfaueninsel*, „Brandenburgia” 1940, nr 49, s. 27–38; Erich Keyser, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, hg. Ernst Bahr, Köln–Wien 1972, s. 453–456; Marian Arszyński, *Działalność Karola Fryderyka Schinkla na ziemiach Pomorza i Wielkopolski*, „Zapiski Historyczne” 1984, t. 49, nr 3, s. 91–94.

² *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce. Miasto Gdańsk*, cz.1: *Główne Miasto*, red. Barbara Roll, Iwona Strzelecka, Warszawa 2006, s. 269–270. Jerzy Stankiewicz, *Odbudowa zabytkowych zespołów Gdańska po 1945 r.*, „Ochrona Zabytków” 1979, r. 32, nr 3(126), s. 186.

³ Tadeusz Jurkowlaniec, *Gotycka rzeźba architektoniczna w Prusach*, Wrocław 1989, s. 123–124 i 154, tam też podsumowanie stanu badań.

Il. 1. Fasada domu gdańskiego wmontowana w Kavalierhaus na Wyspie Pawiej
w Poczdamie.
Fot. Nils Meyer

na związku fasady z ul. Chlebnickiej z gotycką architekturą niderlandzką. Tadeusz Jurkowlaniec wskazał też kilka bliższych analogii, kamienny parzysty portal w północnej elewacji kościoła Mariackiego w Gdańsku (il. 2) i kamienicę Loitzów w Szczecinie (il. 3)⁴.

Zapewne, podobnie jak inne domy z tego czasu, była wzniesiona w oparciu o mocne boczne mury ogniowe, z wewnętrznymi podziałami w konstrukcji szkieletowej. Zachowana fasada wiele mówi o nieistniejącej już kamienicy: reprezentowała charakterystyczny dla architektury Gdańska i innych miast hanzeatyckich typ rozkładu wnętrza z wysoką sienią w pierwszej kondygnacji (il. 4), dwoma kondygnacjami mieszkalnymi i trzema kondygnacjami spichrzowymi.

Kamienica przy Chlebnickiej 14 była budowlą pod wieloma względami niezwykłą. Jej kamienna fasada należała do rzadkich rozwiązań w Gdańsku. Wykonana została z piaskowca, co być może jak sugeruje Jurkowlaniec, świadczy o tym, że została zmontowana z importowanych gotowych elementów. Dało to asumpt pięknej legendzie, według której kamienne dekoracje miały zostać odkute w Wenecji dla przyozdobienia rezydencji arcybiskupiej w Norymberdze (w której *nota bene* żadnej rezydencji arcybiskupiej nie było) i dopiero później sprowadzone do Gdańska⁵.

Smukła, wąska, trójosiowa fasada rozczłonkowana jest lekkimi, sprofilowanymi laskowaniami. Dolne, mieszkalne kondygnacje wyraźnie odróżniają się od spichrzowych lekkością osiągniętą dzięki przepruciu fasady wielkimi oknami, które redukując masę ścian do wręcz niewiarygodnego minimum. Subtelna dekoracja w postaci dwułucznego zamknięcia portalu, lekkich kurtynowych łuków domykających okna (il. 5) i misternych maswerków nad pierwszą i drugą kondygnacją (il. 6) należy do najpiękniejszych dzieł późnogotyckiej kamieniarki Gdańska. Malowniczości i nieco „zamkowego” charakteru dodaje kamienicy zwieńczenie w postaci zdobionego maswerkami krenelażu.

Z zachowanych akt wynika, że kamienica, należąca pod koniec XVI stulecia do kupca Engelbrechta Königa, w 1616 r. znalazła się w posiadaniu Hansa Schlieffa (Schlieffen)⁶. Z inicjatywy Schlieffów w środkowy ząb wieńczącego kamienicę krenelażu w bliżej nieokreślonym czasie wmontowano płaskorzeźbę z herbem rodu (il. 7). W posiadaniu Schlieffów, którzy od końca XVI w. zaliczali się do grona gdańskich patrycjuszów⁷, kamienica pozostawała do 1753 r. Jeden z nich, Valentin Schlieff, rajca, ławnik i syndyk Głównego Miasta, należał

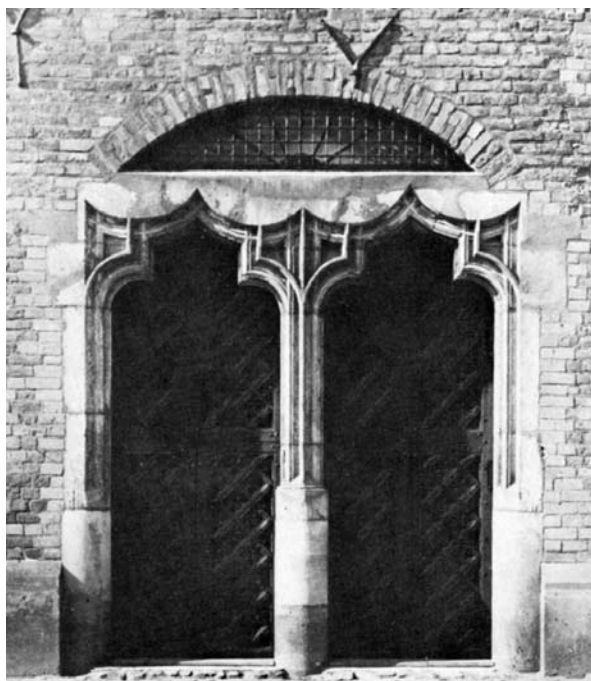
⁴ Jurkowlaniec, *Gotycka rzeźba...*, s. 124.

⁵ Albert Carsten, *Das Danziger Haus auf der Pfaueninsel bei Potsdam*, [w:] *Die Freie Stadt Danzig. Natur, Kultur und Geschichte des Freistaates*, red. Fritz Braun i Carl Lemke, Leipzig [b.r.], s. 165.

⁶ Niestety wskutek wycierania wcześniejszych wpisów w prowadzonej do 1633 r. starej księdze gruntowej czytelny jest jedynie zapis działu spadkowego na pięciu spadkobierców Hansa z 21 lipca 1633 r. (APGd. 300, 32/4, k. 82v).

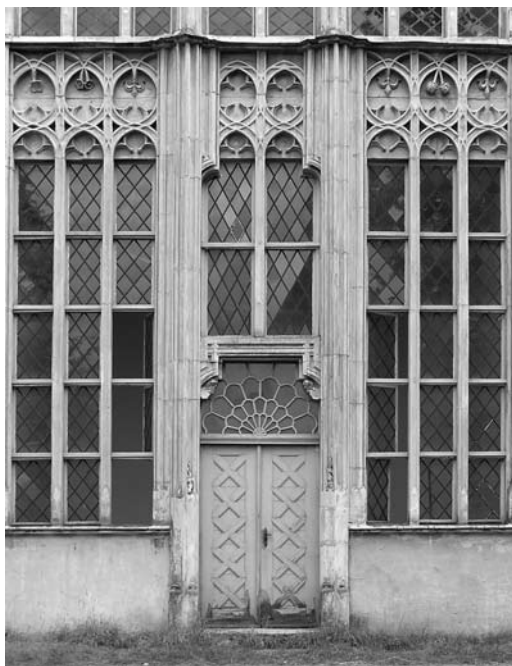
⁷ Joachim Zdrenka, *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Biogramy*, Gdańsk 2008, s. 278–282, nr 946–952.

Il. 2. Portal północny kościoła
Mariackiego w Gdańsku

Il. 3. Dom Loitzów
w Szczecinie
Fot. Małgorzata Omilanowska

Il. 4. Pierwsza kondygnacja fasady domu gotyckiego na Wyspie Pawiej w Poznaniu.
Fot. Małgorzata Omilanowska

Il. 5. Maswerki nad oknami drugiej kondygnacji domu gotyckiego na Wyspie Pawiej w Poznaniu.
Fot. Małgorzata Omilanowska

Il. 6. Maswerki między pierwszą i drugą kondygnacją fasady domu gotyckiego na Wyspie Pawiej w Poznaniu.
Fot. Małgorzata Omilanowska

Il. 7. Barokowy herb Schlieffów (Schlieffenów) w krenelażu fasady domu gotyckiego na Wyspie Pawiej w Poznaniu.
Fot. Małgorzata Omilanowska

do najwybitniejszych gdańskich bibliofilów⁸. Jego biblioteka była przechowywana przy Brotbänkengasse 14, do której należała również sąsiednia kamienica dokupiona w 1718 r. za 8650 fl⁹. Po śmierci Valentina Schlieffa w 1750 r. domy zostały sprzedane przez jego spadkobierców. Przechodząc w różne ręce – właścicielami byli: Johann Friedrich Schumann, Valentin H. Zerneck, David Lehmann, Franz H. Richter – stopniowo popadały w ruinę. Ostatecznie nieruchomości została odkupiona przez mistrza murarskiego Matthiasa Gronaua z przeznaczeniem do rozbiórki i sprzedaży jako surowiec do wtórnego użycia.

Tymczasem w Gdańsku już od 1816 r. funkcję nadprezydenta rejencji zachodniopruskiej pełnił niezwykle zasłużony dla opieki nad zabytkami polityk – Theodor von Schön. Jego zamiłowanie do cennych pamiątek przeszłości zaowocowało już w 1815 r. zaangażowaniem się w ratowanie zamku w Malborku¹⁰. On też jako pierwszy zwrócił uwagę na gotycką kamienicę przy Chlebnickiej. W 1821 roku w Darmstadzie opublikowany został przez Georga Mollera zbiór rycin ukazujących najprzedniejsze gotyckie zabytki Niemiec. Schön, który utrzymywał kontakty z Georgem Mollerem już w związku z odbudową Malborka i korespondował z nim w sprawie opublikowania rycin ukazujących zamek malborski, był także inicjatorem opublikowania przez Mollera ryciny z widokiem gdańskiej kamienicy gotyckiej¹¹. Została ona zreprodukowana w tomie z 1821 roku (il. 8) jako jeden z niewielu zabytków architektury mieszkaniowej¹². Rycina zaopatrzona została adnotacją „Die Mittheilung der Zeichnung verdankt man Sr. Excellenz dem Königl. Preussischen Herrn Oberpräsidenten von Schön”¹³.

Także z inicjatywy Schöna doszło do powołania w 1822 r. specjalnej komisji mającej na celu sporządzenie oficjalnego wykazu najcenniejszych zabytków architektury i historii w Gdańsku („Bau – und Geschichtsdenkmäler”)¹⁴.

⁸ Zob. Maria Babnis, *Schließ Walenty*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, red. Zbigniew Nowak, Gdańsk, 1997, s. 160–161; Zdenka, *Urzędnicy miejsy...*, s. 281–282, nr 952.

⁹ Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 454.

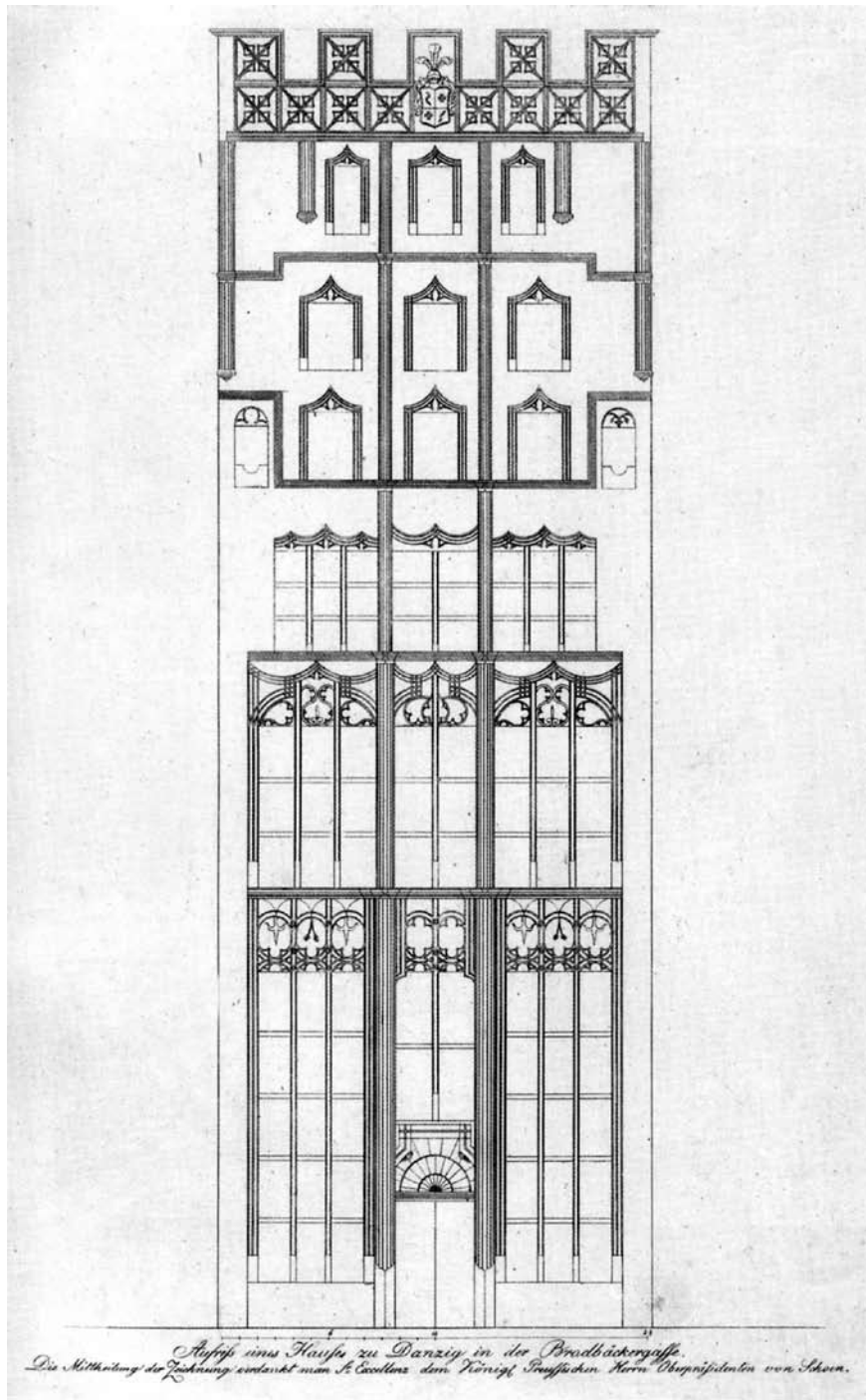
¹⁰ Arszynski, *Działalność Karola Fryderyka Schinkla...*, s. 80.

¹¹ Bernhard Schmid, *Oberpräsident von Schön und die Marienberg*, „Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft” 1940, nr 15/16, z. 4, s. 160–272, tu 231, 234–235, 242–243. Por. także: Eva Börsch-Supan, *Karl Friedrich Schinkel, Georg Moller und Theodor von Schön über „altdeutscher” Baukunst*, [w:] *Klassizismus – Gotik: Karl Friedrich Schinkel und die patriotische Baukunst*, Hg. Annette Dorgerloh, München 2007, s. 201–219, tu s. 208–209.

¹² Georg Moller, *Denkmaehler der Deutschen Baukunst*, Darmstadt 1821, Bd 1, *Beiträge zur Kenntnis der deutschen Baukunst des Mittelalters enthaltend eine chronologisch geordnete Reihe von Werken aus dem Zeitraume vom achten bis zum 16. Jahrhundert*, Taf. 62.

¹³ Cyt. za: Bachschaff, *Die Danziger Hausfassade...*, s. 138.

¹⁴ Ewa Barylewska-Szymańska, *Gdańskie i lubeckie stowarzyszenia na rzecz ochrony zabytków XIX i początkach XX wieku*, [w:] *Studia z historii sztuki i kultury Gdańska i Europy Północnej. Prace poświęcone pamięci Doktor Katarzyny Cieślak*, red. Jacek Friedrich, Edmund Kizik, Gdańsk 2003, s. 401–402; Erich Volmar, *Danzigs Bauwerke und ihre Wiederherstellung. Ein Rechenschaftsbericht der Baudenkmalpflege*, Danzig 1940, s. XIV.

Il. 8. Fasada domu gdańskiego przy ul. Chlebnickiej 14, 1821 r. Miedzioryt za: Georg Moller, *Denkmäler der deutschen Baukunst*, Bd. 1, Beiträge zur Kenntniss der deutschen Baukunst des Mittelalters enthaltend eine Reihe von Werken aus dem 8ten bis zum 16ten Jahrhundert, Darmstadt 1821, Taf. 62

Edmund Kizik,
Małgorzata
Omilanowska

W skład komisji weszli dyrektor Archiwum Miejskiego Benjamin Ernst Schmidt, reprezentant konsystorza pastor August Bertling z kościoła Mariackiego, oraz historycy znani z licznych publikacji poświęconych Gdańskowi, dr Friedrich C.G. Duisburg i dr Gotthilf Löschin. Oczywiście gotycka kamienica z ulicy Chlebnickiej znalazła się w tym wykazie.

Wieść o planach Gronaua rozbiórki kamienicy wzbudziła gwałtowną reakcję zarówno w kręgach artystycznych – w sprawę ratowania domu zaangażował się m.in. architekt Carl Samuel Held – jak i politycznych. W celu ocalenia zabytku podjęto negocjacje z właścicielem domu. Sytuacja finansowa miasta uniemożliwiła władzom miejskim przyjęcie finansowych oczekiwań właściciela budynku oraz pokrycie kosztów odrestaurowania budynku (wydatek rzędu kilku tysięcy talarów). Istotnie, długi Gdańska powstałe wskutek pożyczek zaciągniętych przez Radę jeszcze w czasach polskich oraz przymusowych pożyczek francuskich z lat 1807–1813 (okres Wolnego Miasta) obliczono po zakończeniu wojen napoleońskich w 1814 r. na astronomiczną sumę 8 milionów 670 tysięcy tlr.¹⁵ Budżet miasta w tymże roku wyniósł 128 497 tlr. a w 1817 r. 221 604 tlr.¹⁶ W początkach trzeciej dekady wszczęta została procedura oddłużenia poważnie zagrożonego bankructwem miasta. Losy fasady wydały się przypieczętowane, władze miejskie 22 lipca 1822 r. zdecydowały o porzuceniu planów uratowania zabytku, zresztą Gronau rozpoczął już prace rozbiórkowe¹⁷.

W tej sytuacji architekt miejski Carl Samuel Held postanowił zwrócić się o pomoc do Theodora von Schöna. Ten z kolei, nie widząc możliwości ratowania domu na miejscu w Gdańsku, postanowił zainteresować losem gdańskiego domu króla Fryderyka Wilhelma III. W liście z 25 września 1823 r. informował króla, że:

Ein altes im 14ten oder 15ten Jahrhundert errichtetes Haus in der Brodtbankengasse zu Danzig hat eine so selten schöne altdeutsche und reiche Façade, daß Moller in Darmstadt sie vor einigen Jahren in Kupfer stechen ließ. Sie besteht aus Sandstein, ist überaus reich, ganz im deutschen Style gehalten und wird dadurch noch mehr merkwürdig, daß man zwar an Kirchen und Schlössern, aber selten mehr an Wohnhäusern ein solches Kunstwerk so gut erhalten findet, das hinter der Façade stehende Haus wurde unlängst so baufällig, daß es zum großen Theil abgebrochen und die Spitze der Façade abgebrochen werden mußte. Ich habe versucht, dies schöne Denkmal zu erhalten, aber theils ist die Zeit nicht zu Opfern der Art geeignet, theils ist die Art zu wohnen und in seinem Hause zu leben jetzt so abweichend von der, in der die Façade errichtet wurde, daß sie zu keinem jetzigen bürgerlichen Wohnhause mehr

¹⁵ Max Foltz, *Geschichte des Danziger Stadthaushalt*, Danzig 1912, s. 423–429.

¹⁶ Foltz, *Geschichte des Danziger...*, s. 351.

¹⁷ Keyser, *Denkmalpflege in Danzig...*, s. 55. Materiały archiwalne z zespołu magistratu gdańskiego w okresie pruskim („Magistrat der Stadt Danzig”, Sign. 300, RR), na które powołuje się Keyser zaginęły w czasie wojny, zob. *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku*, oprac. Czesław Biernat, Warszawa–Łódź 1992, s. 257–258.

paßt. Es ist daher zu besorgen, daß das Kunstwerk in einzelnen Stein-Stücken verkauft und so vernichtet werden kann. Deshalb halte ich es für meine Pflicht, Euer Königlichen Majestät darüber in Ehrfurcht Vortrag zu machen und allerunterthänigst anheimzustellen, ob allerhöchstdieselben geruhen wollen, diese Faßade als vielleicht einziges Kunstwerk seiner Art kaufen und auf der Pfauen Insel, welche Bauwerke in diesem Style hat, aufstellen zu lassen. Die Faßade würde vielleicht für 800 bis 1000 Thaler zu bekommen seyn und die Kosten des Abbrechens und des Transportes von hier zur Pfauen Insel können nicht bedeutend seyn. [...] Sie würde als Haupttheil jedes deutschen Gebäudes einen schönen Eindruck machen und zugleich als historisch-architectonisches Document immer wichtig bleiben¹⁸.

*Wędrująca
kamienica...*

Już 3 października na pismo von Schöna odpowiedziała kancelaria królowa: „Sein[e] Majestät nicht abgeneigt sind, die von denselben [von Schön] bezeichneten Façade an dem Hause in der Brodbänken Gasse in Danzig ankaufen zu lassen¹⁹. Odtąd wypadki potoczyły się nadzwyczaj sprawnie: 22 października Hofmarschall Freiherr von Maltzahn przekazał Schönowi królewską zgodę na zakup fasady za sugerowaną początkowo sumę 800–1000 tlr. jednak z prośbą, aby: „[...] einen Bauverständigen zu beauftragen, jeden Stein zu numerieren und eine Zeichnung in Bleistift dazu zu verfertigen, damit dieses Kunstwerck genau so wieder zusammen gesetzt werden können, wie es gestanden²⁰”.

3 listopada upoważniony przez Schöna Zimmermeister Johannes Halbritter zawarł notarialnie potwierdzoną umowę z Mathiasem Gronau właścicielem domu:

das in der Brodbänkengasse sub No. 669 belegene Grundstück, welches er zum Theil abgebrochen hat und mit dem Wiederaufbau sich beschäftigt. Er [Mathias Gronau] ist mit dem Comparenten [Johann Christoph Halbritter] dahin überein gekommen, die ganze Vorder Façade, welche die Hälfte des unter einer Servis-Nummer bezeichneten Grundstücks beträgt und nahmentlich aus Sandsteinen besteht, unter der Bedingung käuflich zu überlassen, daß der noch stehende Theil der Façade noch in diesem Herbste auf dessen Kosten abgebrochen werde [...] Der Mauermeister Herr Gronau überläßt und übereignet dem Zimmermeister Herrn Halbritter die eine Hälfte der Façade [...] und zwar diejenige, welche im alteutschen Style aus Sandsteinen aufgeführt ist, wozu die bereits abgebrochenen und aufbewahrten Theile und der noch stehende Theil nebst eisernen Klammern, so wie überhaupt mit allem was dazu gehört für die dafür bedungenen Kauf-Summen von Dreyhundert Reichsthaler Preußisch Courant²¹.

Według gdańskich cen owe 300 tlr., jakie wydano na materiał rozbiórkowy, stanowiło sumę odpowiadającą 4–4,5 łaszta pszenicy lub 6–7 łasztów żyta,

¹⁸ Cyt. za: von der Ahé, *Vom Kavalierhaus...*, s. 31. Brudnopis listu Schöna, Archiwum Państwowe w Gdańsku (APGd.), sygn. 6/444, s. 1–2.

¹⁹ APGd, sygn. 6/444, s. 3.

²⁰ APGd, sygn. 6/444, s. 4; Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 455.

²¹ APGd, sygn. 6/444, s. 10–12.

podstawowych produktów rolnych reeksportowanych przez Gdańsk na Zachód Europy²². Dla porównania burmistrz Gdańska zarabiał 2 tysiące tlr. rocznie.

Należy wytłumaczyć, dlaczego w negocjacjach jest mowa jedynie o zakupie fasady, a nie całego budynku. Wynikało zapewne to nie tylko z małej atrakcyjności wnętrza, ale przede wszystkim ze sposobu wznoszenia domów w Gdańsku, gdzie od XV w. podstawowym elementem konstrukcyjnym budynków były długie murowane z cegły ściany boczne, pełniące równocześnie funkcję murów ogniowych. Na ścianach tych były oparte belki stropowe oraz więźba dachowa. Równocześnie wyznaczały one granicę parceli i zwykle były wspólnie użytkowane z sąsiednimi budynkami. Do tej konstrukcji dostawiane były stosunkowo lekkie fasady pełniące funkcje nośne jedynie dla lekkich drewnianych zadaszeń lub dobudówek.

Przed rozbiórką fasada kamienicy została dokładnie obmierzona, a poszczególne ciosy kamienne wchodzące w jej skład ponumerowane tak, aby umożliwić ponowne jej złożenie. Na zachowanym rysunku sporządzonym przez niejakiego Barnicka (il. 9) ukazana została starannie odtworzona siatka maswerków i linie wyznaczające obrys poszczególnych ciosów²³.

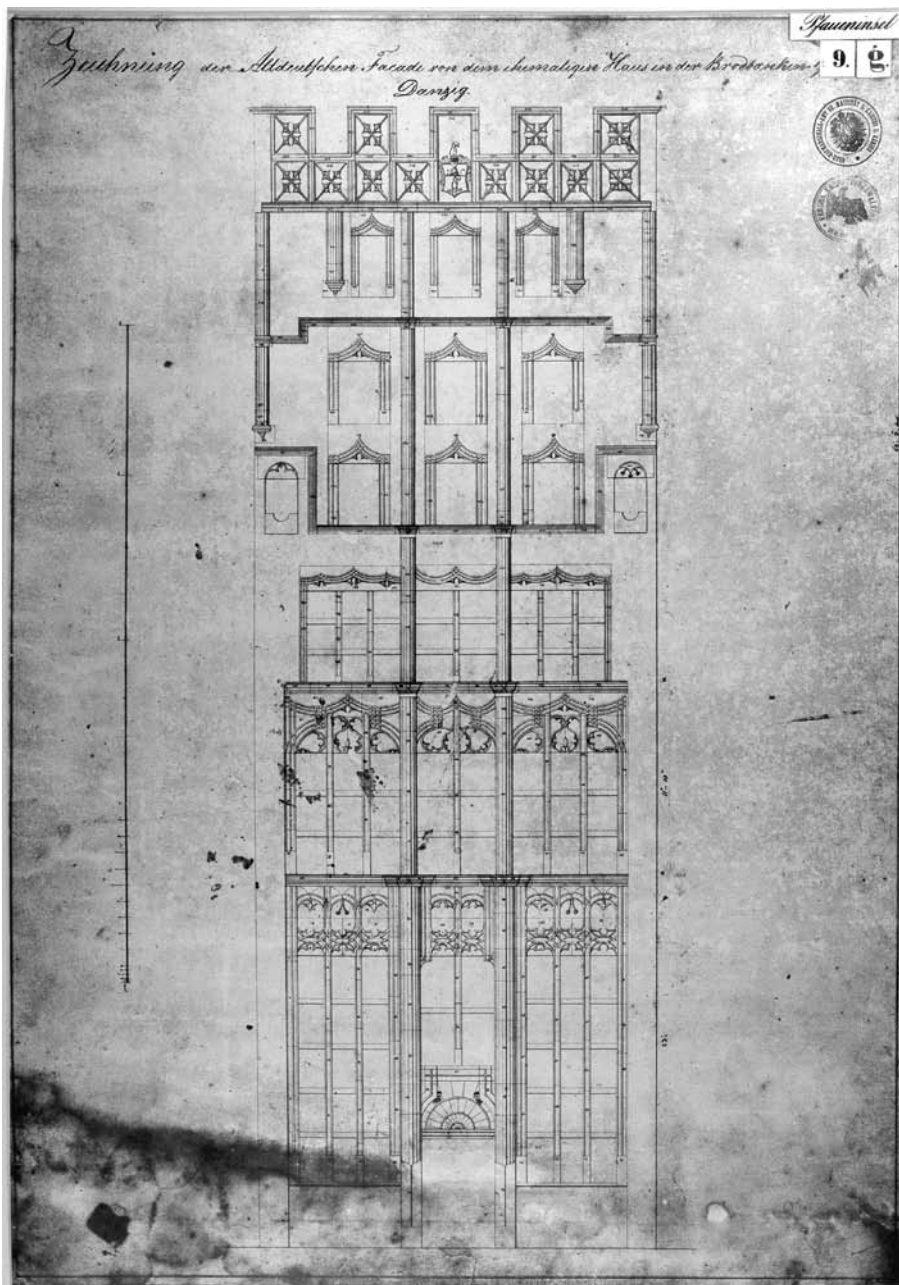
Zgodnie z umową w drugiej połowie listopada rozwórka fasady została już zakończona. Po zewidencjonowaniu (zob. aneks) oraz dokonaniu odrysów detali kamieniarki jej części zostały przetransportowane do Pakowni, gdzie przezimowały w oczekiwaniu na wznowienie żeglugi rzecznej. Po ustąpieniu lodów, 18 marca 1824 r. zawarto umowę przewozową z szyprem Andreaszem Buchholtzem z Genthin, który zobowiązał się do dostarczenia kamiennych i żelaznych części fasady do Berlina. W gdańskim archiwum zachował się nawet tekst tej umowy. Celem wyliczenia ceny frachtu materiał zważono. Kamienie i żelazne sztangi ważyły razem 743 cetnarów (ponad 37 ton). Cena frachtu została ustalona na 22 srebrne grosze za cetnar wagi, czyli w sumie 272 tlr. i 13 Sgr: „Zu 11 Sgr. pro Zentnar gerechnet würde die Fracht bis Berlin 272 rthlr 13 Sgr betragen haben können”²⁴. Po kilku tygodniach materiał droga wodną poprzez dolny odcinek Wisły, Kanał Bydgoski, Noteć, Wartę, Odrę oraz Kanał Haweli dotarł do Poczdamu.

Zdemontowana fasada okazała się sporym problemem dla architektów pracujących na usługach króla. Jak ustalił to już niemiecki historyk Erich Kayser,

²² Zob. Tadeusz Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701–1815*, Lwów 1935, tab. 2, s. 89 (ceny z 1815 r.).

²³ Do około 1900 roku rysunki znajdowały się w zbiorze Oberhofmarschall-Amt SR. Majestät des Kaisers und Königs w Berlinie, po 1918 roku były przechowywane w Preußische Krongutsverwaltung, następnie w Verwaltung der Preussischen Schlösser und Gärten, po 1945 roku znalazły się we Wschodnim Berlinie i w 1951 roku po powstaniu Niemieckiej Republiki Demokratycznej trafiły do zbiorów Institut für Theorie und Geschichte der Baukunst funkcjonującego w ramach struktury Deutsche Bauakademie, skąd po zjednoczeniu Niemiec trafiły do Graphischen Sammlung/Plankammer der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg.

²⁴ Danzig, 18 März 1824, APGd. sygn. 6/444, s. 17–18.

Il. 9. Rysunek fasady domu gdańskiego z 1823, sygn. Barnick. Fotokopia w zbiorach ISPAN, sygn. dep. ZMOiZ nr 1306

początkowo myślano o ustawieniu fasady jako wolnostojącej ozdoby parku na Wyspie Pawiej, ale szybko zdano sobie sprawę z nierealności tego pomysłu. Dlatego Karl Friedrich Schinkel zaproponował wzniesienie na wzgórzu, przy drodze wiodącej z Berlina do Poczdamu i na Wyspę Pawią specjalnego pawilonu-wieży widokowej z wmontowaną gdańską fasadą, która widoczna z daleka stanowiłaby istotną dominantę widokową w krajobrazie. Na to rozwiązanie nie zgodził się jednak król. Kategorycznie zażądał, aby fasada gdańskiej kamienicy ozdobiła jednak samą Pawią Wyspę, a w doborze jej lokalizacji miał dopomóc pracujący tam wówczas ogrodnik królewski Peter Joseph Lenné. Za najodpowiedniejsze miejsce uznano pięknie położoną, otoczoną wysokimi kępami drzew polanę, na której wznosił się, zbudowany w latach 1803–1804 przez budowniczego Ludwiga Carla Krügera, niewielki pawilon parkowy nazywany Kavalierhaus²⁵. Była to piętrowa budowla z pięcioosiową fasadą, flankowana parą niskich, kwadratowych wież narożnych. Karl Friedrich Schinkel sporządził projekt rozbudowy tego pawilonu poprzez podwyższenie korpusu głównego o jedną kondygnację, lewej wieży o dwie i takie rozbudowanie prawej wieży, aby mogła stać się podstawą do wmontowania w nią fasady gdańskiej kamienicy z Chlebnickiej. Zgodnie z poleceniem króla fasada miała być wmontowana z zastrzeżeniem, że „deren Architektur ganz genau erhalten werden muss”²⁶.

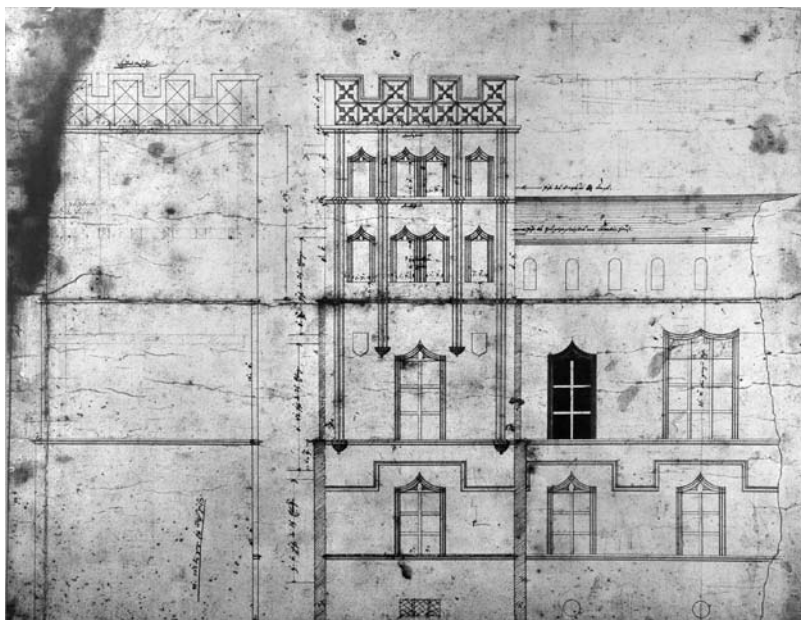
Schinkel budynkowi Kavalierhaus nadał nowe elewacje utrzymane w duchu późnego gotyku, aby dopasować je do gdańskiej kamienicy (il. 10–11). Wnętrza domu przeznaczone zostały na apartamenty dla dzieci królewskich, w pokoju urządzonym na parterze wieży z fasadą gdańską mieścić się miał pokój księcia Wilhelma, a nad nim na pierwszym piętrze pokój księcia Albrechta (il. 12). Starannie złożona z powrotem fasada stała się ozdobą pawilonu, ale tracąc kontekst architektoniczny przestała być wąską, wciśniętą w zwartą zabudowę przyuliczną fasadą mieszczańskiego domu, stając się elewacją wieży eleganckiego pałacyku (il. 13). Kavalierhaus na Wyspie Pawiej przetrwał bez większych zmian do dziś. W 1829 r. projektowano wprawdzie dobudowanie do wyższej wieży od tyłu niewielkiego przedsionka, w który wmurowany miał być romański portal refektarza klasztoru cysterskiego z Heilbronn (il. 14), ale projektu tego nie zrealizowano²⁷. Kopia tego portalu znalazła się ostatecznie w Poczdamie, ale w zespole Sanssouci jako oprawa wejścia wiodącego do krużganków w Marlygarten.

Tymczasem w Gdańsku przy ul. Chlebnickiej 14 na miejscu rozebranego domu powstał nowy, o skromnych cechach klasycystycznych (il. 15). Ta znana z fotografii kamienica została zniszczona w 1945 r. Trudno już dziś ustalić, kto wpadł na pomysł, aby przy Chlebnickiej zrekonstruować gotycką kamienicę

²⁵ von der Ahé, *Vom Kavalierhaus...*, s. 27–28.

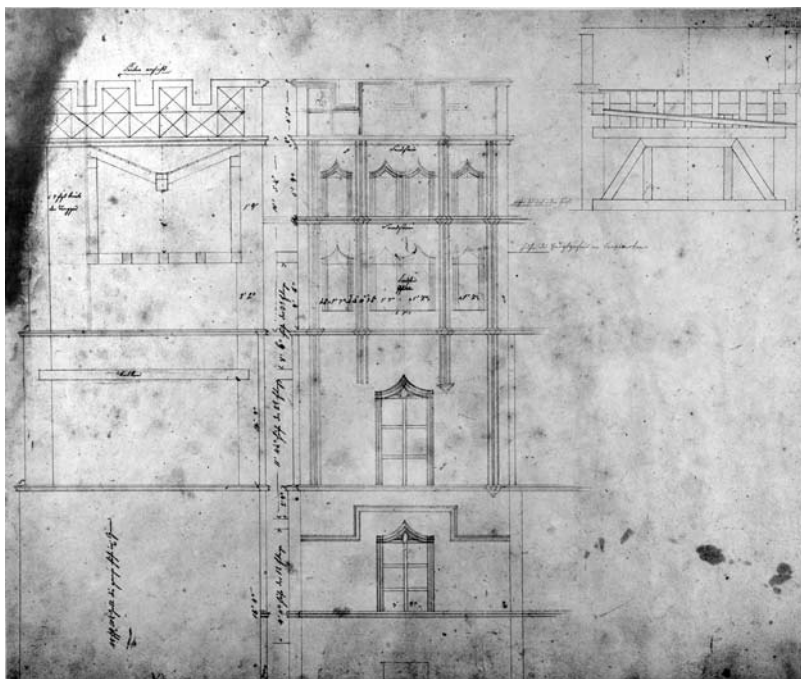
²⁶ Cyt. za: *idem, Vom Kavalierhaus...*, s. 20, Hausarchiv, Akten des Hofmarschallamts „Bauangelegenheiten”, Potsdam, Bd. VII, 1821–1825.

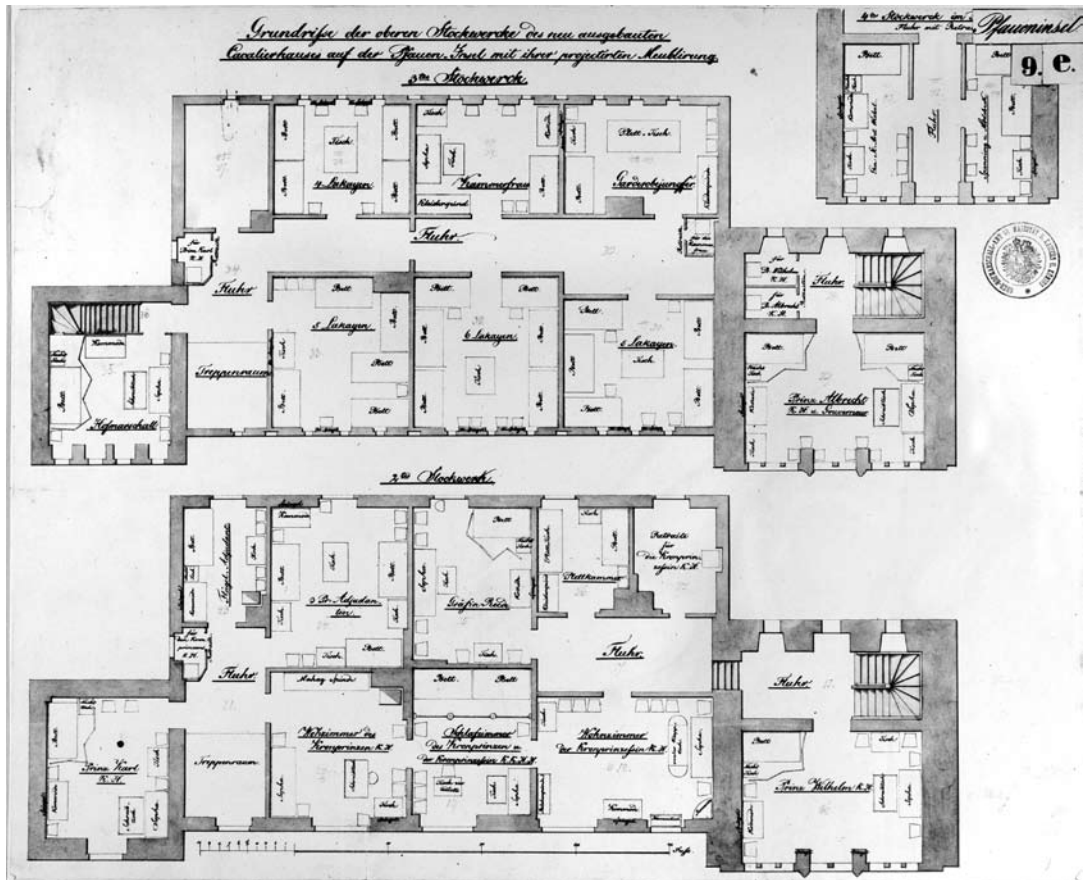
²⁷ Fotokopia z 1955 r. projektu przedsionka z portalem z 1829 r. w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, oryginał w zbiorach Graphischen Sammlung/Plankammer der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg.

Il. 10. Rysunek elewacji tylnej Kavalierhaus, 1824 r., niesygnowany.
Fotokopia w zbiorach ISPAN, sygn. dep. ZMOiZ nr 1307

Il. 11. Rysunek elewacji tylnej i przekroju wieży Kavalierhaus, 1824 r., nie
sygnowany. Fotokopia w zbiorach ISPAN, sygn. dep. ZMOiZ nr 1307
Fot. Małgorzata Omilanowska

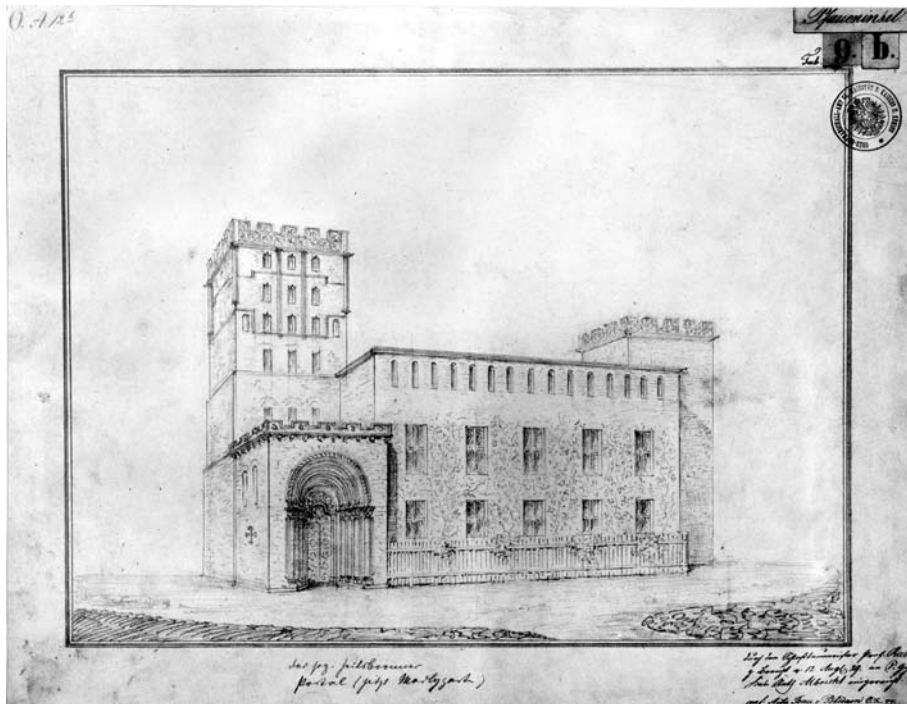
Il. 12. Rysunek rzutów kondygnacji Kavalierhaus z naniesionym układem umeblowania wewnątrz, 1824 r., nie sygnowany, fotokopia w zbiorach ISPAN, sygn. dep. ZMOiZ nr 1307

rozebraną w 1823 r., ale stać się to musiało jeszcze w pierwszej fazie odbudowy zabytków Głównego Miasta zachowane bowiem w archiwum ISPAN dokumenty dotyczące tego pomysłu pochodzą z 1955 r. i sporządzone zostały w NRD-owskim Institut für Theorie und Geschichte der Baukunst, działającym w ramach Deutsche Bauakademie w Berlinie. Jest to teka zawierająca 10 wielkoformatowych fotokopii rysunków architektonicznych dotyczących gdańskiego domu gotyckiego i poczdamskiego Kavalierhaus. Towarzyszy im dokładny opis rysunków, kopia artykułu Ericha Keysera z „Denkmalpflege und Heimatschutz” oraz list wprowadzający, podpisany przez Dr. Straussa a informujący m.in., że „Die Pfaueninsel, auf der das Haus steht, gehört zur Zeit zu Westberlin”. W zespole tym najciekawsza jest kopia rysunku z listopada 1824 r. zatytułowanego „Zeichnung der Altdeutschen Facade von dem ehemaligen Haus in der Brodtaenken-Gasse in Danzig” sygnowanego Barnick, na którym można dostrzec starannie wrysowane kolejne numery

Il. 13. Rysunek z widokiem perspektywicznym Kavalierhaus z dobudówką mieszczącą portal z refektarza klasztoru cysterskiego w Heilbronn, 1829 r., sygn. Rabe, fotokopia w zbiorach ISPAN, sygn. dep. ZMOiZ nr 1307

Il. 14. Kavalierhaus na Pfaueninsel, fot. Nils Meyer

Il. 15. Klasycystyczna kamienica wzniesiona na miejscu domu gotyckiego przy Chlebnickiej w Gdańsku, fot. Instytut Herdera w Marburgu, sygn. 4d2498

poszczególnych kamieni. Materiały te stały się podstawą do sporządzenia projektu rekonstrukcji fasady w 1955 r. przez Ryszarda Massalskiego, ale do odbudowy wówczas nie doszło.

Do pomysłu wzniesienia kamienicy „gotycko-renesansowej” na parceli przy Chlebnickiej 14 powrócono w 1964 r., bo taką datę noszą pierwsze studia fasady sporządzone na potrzeby odbudowy przez głównego projektanta rekonstrukcji, architekta Kazimierza Orłowskiego²⁸. Dopiero jednak decyzja o budowie domu studenckiego dla gdańskiej Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych przy Chlebnickiej 13–16 pozwoliła wrócić do pomysłu rekonstrukcji fasad tego ciągu kamienic. Kazimierz Orłowski przygotował wprawdzie także wariant projektu budowy domu akademickiego z nowocześnie potraktowaną elewacją frontową, ale konserwator wojewódzki Lech Krzyżanowski opowiedział się za rekonstrukcją. Wstępne projekty architektoniczne noszą daty z roku 1967²⁹. Lech Krzyżanowski i zapewne także projektanci odbudowy skorzystali z możliwości wyjazdu do Berlina Zachodniego i sami dokonali bezpośrednich pomiarów tam zachowanego, choć translokowanego, zabytku. Przygotowane przez zespół projektantów pomiary fasady posłużyły do sporządzenia projektu odbudowy, a jego kopia zatytułowana w 1969 r. ofiarowana została do zbioru obecnie znajdującego się w Graphischen Sammlung/Plankammer der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg³⁰. Kopia tego projektu zachowała się także w archiwum PP PKZ. Z towarzyszącego projektowi opisu wynika, że przy jego sporządzaniu Kazimierz Orłowski korzystał z pracy swego poprzednika Ryszarda Massalskiego, ale posłużył się także fotokopią rysunku Barnicka (sporządzoną jeszcze przed wojną), przechowywaną w Instytucie Architektury i Urbanistyki Politechniki Gdańskiej³¹. Projekty wykonawcze detali i techniczne noszą w większości datę 1970 i na ich podstawie fasada została zrekonstruowana (il. 16), choć zadecydowano o jej przesunięciu względem pierwotnej lokalizacji po to, aby umożliwić jej lepszą ekspozycję na osi ul. Grząskiej (Altes Ross)³². Zachowany dziennik prac budowlano-konserwatorskich potwierdza zakończenie prac w 1980 r.

²⁸ *Spis dokumentacji i prac konserwatorskich PKZ 1951–1988. Gdańsk*, Warszawa 1991, s. 99.

²⁹ *Dom Anielski i kamieniczki. Adaptacja na dom studencki*, dokumentacja PP PKZ, poszyty w użyczeniu [w:] Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, sygn. PG/1143 i PG/1146.

³⁰ Informacje te otrzymaliśmy od p. Adelheid Schendel z Graphischen Sammlung/Plankammer der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg, która uważa, że kopie projektu pt. „GDANSK UL. CHLEBNICKA 14 DOM STUDENCKI PROJ: REKONSTRUKCJI ELEWACJI FRONTOWEJ” sygnowane: „K.[Kazimierz] Olowski [Orłowski], M.[Mieczysław] Król, [Zbigniew] Świerk i [Bogusław] Hanuszkiewicz” trafić mogły do ich zbiorów jako podziękowanie dla prof. Martina Sperlicha, ówczesnego dyrektora zachodniobierlińskich rezydencji, który umożliwił polskim architektom pracę na Pawiej Wyspie.

³¹ *Projekt rekonstrukcji elewacji frontowych zespołu kamieniczek wraz z Domem Angielskim*, dokumentacja PP PKZ, poszyt w użyczeniu [w:] Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, sygn. PG/1301.

³² *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce. Gdańsk*, s. 269–270; *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler West- und Ostpreußen. Die ehemaligen Provinzen West- und Westpreußen (Deutschordensland*

Piszący o epopei gdańskiej kamienicy z Chlebnickiej z reguły rejestrują jedynie fakty, rezygnując z wartościowania i oceniania tego wydarzenia, co najwyższej wskazując na to, że wyznacza ono początek ochrony zabytków w Gdańsku³³. W nielicznych wypowiedziach kwalitatywnych dominuje wydźwięk negatywny, Ewa Barylewska-Szymańska wyraziła ubolewanie, że kamienicy nie udało się ocalić *in situ*³⁴, a Marian Arszyński uznał cały pomysł za kontrowersyjny, niewątpliwie słusznie zwracając uwagę na kilka istotnych aspektów negatywnych tej akcji, jak na przykład to, że intencją króla było zapewne jedynie pozyskanie atrakcyjnego elementu dekoracyjnego do parku³⁵. Jego zdaniem wyrwanie fasady kamienicy z kontekstu urbanistycznego i architektonicznego uczyniło z niej element treściowo pusty, a wkomponowanie jej w „wieżę zamkową” razi brakiem poszanowania prawdy historycznej i logiki formy architektonicznej.

Zgadając się z tymi stwierdzeniami, należy jednak podkreślić aspekty znacznie istotniejsze: uratowanie fasady gdańskiej kamienicy z Chlebnickiej było w dziejach nowoczesnej restauracji i konserwacji zabytków w skali całej Europy pierwszym świadomym (w każdym razie w intencjach inicjatorów akcji translokacyjnej) przedsięwzięciem konserwatorskim, dzięki któremu ocalał cenny zabytek. Przenoszenie obiektów architektonicznych, czy wykorzystywanie starych fragmentów budowli (spoliów) w nowych ma długą tradycję sięgającą starożytności, ale w ocenie gdańskiej translokacji najważniejsze jest uwzględnienie celu, dla jakiego to uczyniono. Właśnie brak głębszego ideowego uzasadnienia tej decyzji, a którego potrzeba ratowania zabytku czyni z przeniesienia fasady gdańskiej pierwszy akt tego rodzaju, za którym poszły dalsze akcje ratunkowe polegające na translokacji, takie jak przeniesienie berlińskich Gerichtslaube ze starego ratusza do parku Babelsberg; przetransportowanie drewnianego kościoła z norweskiego Vang w Karkonosze do Karpacza. Także długa, sięgająca 1891 roku, tradycja tworzenia skansenów, do których przeniesiono do dzisiaj już tysiące budowli, wreszcie spektakularne akcje ratowania bezcennych świątyń starożytnego Egiptu zagrożonych zagładą w wyniku budowy tzw. wysokiej tamy na Nilu i utworzenia jeziora Naser (1952–1964).

Wyrwanie dzieła z jego pierwotnego kontekstu i ratowanie tylko jego fragmentów jest zawsze daleko posuniętym, kontrowersyjnym kompromisem, ale translokację kamienicy z Chlebnickiej należy uznać za akcję wyznaczającą początek ratunkowych przenoszeń stosowanych do dziś jako praktyka

Preußen) mit Bütower und Lauenburger Land, bearb. v. Michael Antoni, Berlin 1993, s. 125 (autor mylnie podaje r. 1822 jako datę rozebrania fasady); Jacek Friedrich, *Gdańskie zabytki architektury do końca XVIII w.*, Gdańsk 1997, s. 269–270.

³³ Dotyczy to zarówno przedwojennych opracowań niemieckojęzycznych, jak i wielu wojennych publikacji polskich, np.: Wiesław Urbański, *Architektura mieszczańska śródmieścia Gdańska w kontekście kształtowania się obywatelskich i instytucjonalnych form opieki nad zabytkami*, [w:] *Kamienica w krajach Europy Północnej*, red. Maria Sołtysik, Gdańsk 2004, s. 289.

³⁴ Barylewska-Szymańska, *Gdańskie i lubeckie...*, s. 402.

³⁵ Arszyński, *Działalność Karola Fryderyka Schinkla...*, s. 92–93.

Il. 16. Fasada domu gotyckiego przy ul. Chlebnickiej 14 w Gdańsku po rekonstrukcji przeprowadzonej w latach siedemdziesiątych wg projektu Kazimierza Orłowskiego, fot. M. Omilanowska

Edmund Kizik,
Małgorzata
Omilanowska

konserwatorska, a nie ostatnie ogniwo w długim ciągu wtórnego wykorzystywania na nowym miejscu elementów interesujących estetycznie bądź potrzebnych ze względów ideowych.

Odrębną kwestią jest ocena „sklonowania” gdańskiej-poczdamskiej kamienicy przy ul. Chlebnickiej w ramach powojennej odbudowy. To rzadki, choć nie odosobniony przypadek „rozmnożenia” zabytku (np. barokowy drewniany kościół w Rychnowie ma swoją kopię w Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku). Ostatnio na ten aspekt zwróciła uwagę w swym artykule Anja Krämer³⁶. Trzeba jednak pamiętać, że kopia fasady na Chlebnickiej wpisuje się raczej w ciąg dziesiątek polskich zabytków odbudowanych po wojennych zniszczeniach nie w kształcie przedwojennym znanym z fotografii, tylko w wyidealizowanej formie z dalszej przeszłości, zainspirowanej np. obrazami Canaletta czy rysunkami Vogła lub Schulza. Różnica tkwi jedynie w źródle wiedzy o formie, którym w tym przypadku nie była stara rycina czy obraz, ale naprawdę zachowana kamieniarka oryginału.

³⁶ Anja Krämer, *Die unfreiwillige Serie – wiederholte wiederaufbauten im Umfeld der Denkmalpflege*, [w:] *Serialität. Reihen und Netze*, Hg. Elke Bippus, Andrea Sick, Bremen, 2000: http://www.thealit.de/lab/serialitaet/teil/kraemer/kraemer_druck.html (dostęp 2.12.2010).

Aneks źródłowy

Wędrująca
kamienica...

Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 6/444, s. 26–28.

Specification von den Werckstein-Stücken der abgebrochenen altdeutschen Facade des ehemaligen Hauses in der Brodbänken-Gasse in Danzig, nach den Nummern, wie selbige in der anliegenden Zeichnung vermerkt sind.

Erste Etage

1. Fenster Backen	58.–70. dito
2.–3. dito	71. Fenster Verzierungen in 2 Stück
4. Fenster Verzierungen 2 Stück	72.–73. dito
5.–6. dito	74. Fries
7. Fenster Pfosten	75. Capitail auf den Pfeiler
8.–11. dito	76. dito
12. Fenster Verzierung	77. Fries
13.–14. dito	78. Capitail auf den Pfeiler
15. Fenster Pfosten	79. dito
16.–19. dito	Zweite Etage
20. Fenster Backen	80. Fenster Backe
21. dito in 2 Stück	81. Fenster Backen
22.–24. dito	82. dito
25. Fenster Verzierung in 4 Stück	83. Fenster Verzierung
26. Mittler Pfeiler	84.–86. dito
27.–30. dito	87. Fenster Pfosten
31. Verzierung über der Thüre	88.–91. dito
32.–33. dito	92. Mittler Pfeiler
34. Fenster Pfosten	93. dito in 5 Stück
35. dito	94. dito
36. Fenster Backen	95. Fenster Verzierung
37. dito in 2 Stück	96. dito in 2 Stück
38. Fenster Verzierung	97. dito
39.–40. dito	98. Fenster Pfosten
41. Thüren Gewände	99.–100. dito
42. dito	101. Mittler Pfeiler
43. Mittel Pfeiler	102.–103. dito
44.–48. dito	104. Fenster Pfosten
49. Fenster Backen	105. dito
50. dito	106. Fenster Verzierung
51. Fenster Backen	107.–109. dito
52.–53. dito	110. Fenster Pfosten
54. Fenster Verzierung in 2 Stück	111.–112. dito
55.–56. dito	113. Fenster Backen
57. Fenster Backen	114. dito

Edmund Kizik,
Małgorzata
Omilanowska

- 115. Fries
- 116.–117. dito
- 118. Capitail über die Pfeiler
- 119. Fries
- 120. dito
- 121. Capitail
- 122. Fries
- 123. dito
- Dritte Etage
- 124. Fenster Backen
- 125. dito
- 126. Fenster Pfosten
- 127.–131. dito
- 132. Fenster Stürz
- 133. dito
- 134. Mittler Pfeiler
- 135.–136. dito
- 137. Fenster Pfosten
- 138. dito
- 139. Fenster Stürz
- 140. Mittler Pfeiler
- 141. dito
- 142. Fenster Pfosten
- 143.–146. dito
- 147. Fenster Backen
- 148. dito
- 149. Fenster Stürz
- 150. dito
- Vierte Etage
- 151. Stürz über der Rinne
- 152. Fries
- 153. dito
- 154. Capitail
- 155. Fries
- 156. Capitail
- 157. Fries
- 158.–159. dito
- 160. Stürz über der Rinne
- 161. Fries
- 162. Fenster Backen
- 163.–164. dito
- 165. Säule der 4. und 5. Etage
- 166.–167. dito

- 168. Fenster Backen
- 169. dito
- 170. Säule der 4. und 5. Etage
- 171.–173. dito
- 174. Fenster Backen
- 175.–177. dito
- 178. Fenster Stürz
- 179.–180. dito
- 181. Fries
- Fünfte Etage
- 182. Hengender Pfeiler
- 183.–185. dito
- 186. Fenster Backen
- 187.–191. dito
- 192. Hengender Pfeiler
- 193.–194. dito
- 195. Fenster Stürz
- 196.–197. dito
- 198. Capitail der Pfeiler
- 199. Fries
- 200.–202. dito
- 203. Capitail
- 204. Fries
- 205. dito
- 206. Fries
- 207.–210. dito
- 211. Capitail der Pfeiler
- 212. Oberer Seiten Pfeiler
- 213. dito
- 214. Henge Pfeiler
- 215.–216. dito
- 217. Fenster Backen
- 218. dito
- 219. Mittel Pfeiler in 2 Stück
- 220. dito
- 221. Fenster Backen
- 222. dito
- 223. Mittel Pfeiler 1 Stück fehlt
- 224. dito
- 225. Fenster Backen
- 226. dito
- 227. Hange Pfeiler
- 228. dito

229. Seiten Pfeiler
230.–232. dito
233. Fenster Stürz
234.–235. Dito
236. Fries
237–244. dito

245. Obere Zinnen
246.–253. dito
254. Fries
255.–270. dito
271. Seiten Zinnen
272. dito

*Wędrująca
kamienica...*

Zu diese 272 Stücke kommen noch die 15 bey oder Neben Stücke, sind in Summa 287 Stück. Ausser diesen Werckstücken erfolgt noch:

1. Hölzernes Sprossen-Rahm Fenster über die Hausthüre

21. Stück diverse, eiserne Stangen, welche mit den Nummern der Sandsteine bezeichnet sind, in welche dieselben befestiget werden.

Daß die vorstehend specificirte Werckstein-Stücken wie auch die hinzu gehörige eiserne Stangen und ein hölzernes Sprossen-Rahm-Fenster richtig auf den Kahn des Schiffer Buchholz geladen worden, attestirt hiemit Danzig, den 15. Maerz 1824.

Gnetz [?], Waage-Beamter beim Landpakhofe.

Wandering Stones. Some Remarks on the Translocation and Copying of the Gothic Tenement House in Chlebnicka Street in Gdansk in the Light of Archival Sources

Summary

Although the story of the late Gothic façade from 14 Brotbänkengasse (Chlebnicka Street) transferred to Potsdam's Pfaueninsel in 1832 has for long interested researchers, nobody has as yet properly appreciated the significance of this transfer being unquestionably one of the most exceptional episodes in the 19th-century history of monument preservation. The tenement house was raised in ca. 1520 displaying the interior allocation characteristic of the architecture of Gdansk and other Hanseatic cities: with a high entrance hall on the first storey, two residential storeys, and three granary ones. Its façade of sandstone was most likely assembled from ready-made imported elements.

Between 1616 and mid-18th century, the house was owned by the Schlieff (Schlieffen) family, to later gradually fall into ruin. Its subsequent owner Matthias Gronau decided to have it demolished. However, it attracted the attention of the Supreme President of the West-Prussian *Regierungsbezirk* Theodor von Schön. Thanks to his intervention a print showing the house was published in 1821 by Georg Möller in a collection of prints of the most exquisite Gothic monuments in Germany. Learning about the planned demolition of the tenement house, Schön drew the attention of King Frederick William III to the fact. On 3 November 1823, a contract was signed to purchase the house's façade, and the dismantled elements having travelled over

*Edmund Kizik,
Małgorzata
Omilanowska*

March and April 1824 on waterways along the Vistula River, the Bydgoszcz Canal, later the Netze, Warthe, and Oder Rivers, and finally the Havel Canal, reached Potsdam. The façade was incorporated into the Kavalierhaus on Pfaueninsel being at the time remodelled by Karl Friedrich Schinkel, the building having survived without any major alterations until this very day.

ne of modest Neo-Classicist features. The idea to reconstruct the Gothic tenement house at this address where the latter was destroyed in WW II was conceived already in ca. 1955, though the very implementation of the project was launched only in 1964, with the first designs made by Kazimierz Orłowski. Finally, having visited West Berlin in 1967, the designing team worked out the reconstruction design basing themselves on the measurements of the original. The tenement house had been reconstructed by 1980, though at a slightly different location in order to expose it better on the Grząska Street (Altes Ross) axis.

Despite a lot of controversy related to the translocation of the tenement house in 1824, it has to be emphasized that the saving of the Gdańsk façade was the first conscious monument prevention undertaking in the history of modern monument restoration and conservation in Europe (at least it was perceived as such by the authors of the translocation idea) meant to preserve a precious historic building. Transfer of architectural facilities or reuse of older fragments of buildings in new ones (spolia) has enjoyed a long tradition since the Antique, yet what counts most in the Gdansk translocation is the goal that motivated the move. It is precisely the lack of any deeper ideological justification for the decision and only the mere need to save a monument that makes this translocation the first of the projects that marks the beginning of the many future preservation undertakings consisting in translocation.

The „cloning” of the Gdańsk–Potsdam tenement house again in Chlebnicka Street in the course of the post WW II reconstruction is an exceptional though not a unique case of a „multiplication” of a monument. It has to be remembered, however, that the copy of the façade in Chlebnicka ranks more among dozens of Polish monuments reconstructed after the WW II destruction not in the form of the pre-war shape known from photographs, but in an idealized one rooted in distant past, inspired by, e.g. Canaletto’s paintings or drawings by Chodowiecki. The only difference being the source of the knowledge of the form.